

Деманови прочити: живата реторика и тропология на четенето

Ференц Одорич

...обръщането на отрицанието в твърдение, което съпътства деконструктивния дискурс, никога не достига до симетричната противоположност на това, което отрича.¹

Пол де Ман

През последните няколко години в дискурса на унгарската литературна наука синтагмата „фигури на разбирането“ (заедно с други конструкции) отбелязва сериозни успехи. С прилагането на термина текстовост като централна ценност известни интерпретиращи общности постоянно се опитват да „пре“-канонизират на първо място съвременната литература в Унгария. „Текстовостта“ обобщава в себе си доводите на текстовата литература срещу референциалността, показвайки *парадигматично*, че обществено ангажираната, основана на принципа на солидарността, „мисионерска“ литература днес вече е неактуална, несъответстваща на времето, а нейното място трябва да бъде заето от използващата много по-комплексни стратегии, следователно и по-модерна, „по-литературна“ литература. „Текстовостта“ като модно и пренареждащо понятие функционираше ефективно, поради неговата неопределеност (а може би недефинируемост) обаче то не можеше да бъде заставено да извършва сериозна поетическа работа. Вероятно и поради това дискурсът потърси такива средства, които създават операционализирането на текстовостта като естетическа норма. Логиката и граматиката (като операционни системи от значение най-вече за литератора) навярно поради дискурсивно-историческата им положеност не изглеждаха подходяща територия за тяхното обговаряне (първата препраща към позитивизма, а втората към структуралисткото езикознание), което не важи за живата, за възраждащата се от 60-те години насам реторика, особено за Демановото разбиране, държано далеч (може би изкуствено) от деридианската деконструкция. Да бъдат използвани риторични понятия в интерпретационно-теоретична рамка и всичко това да бъде експонирано върху основната дейност на литературната наука, на интерпретацията, това е задачата. Тази разработка си задава първо следния въпрос: „Доколко е мотивирано да обозначаваме с фигурите на разбирането точката на срещата между реториката и интерпретационната теория?“

¹ Paul de Man. Rhetoric of persuasion (Nietzsche). – In: Allegories of reading. New Haven and London, Yale University Press, 1979, p. 125.

Онези реторически (дис)курси, които се опитват да създадат дефиниции и таксономии, работят основно с бинарни опозиции: „тропи/фигури, граматични тропи/реторични тропи, граматични фигури/реторични фигури, словесни тропи/мисловни, тропи/фигури на дикцията“² и т. н. „Фигурите“ ту се нареждат редом до тропите като подмножества на елокуционната номенклатура, ту заемат върха в йерархията на елокуцията. В първия случай тропите се разполагат в семантично поле: те служат за обозначаване на промени в значението, докато фигурите са синтактични формации: непосредствено не предизвикват промени в значението. Във втория случай фигурата е универсално елокутивно средство: обозначава в еднаква степен синтактичните и семантичните разлики/придвижвания/отмествания. Следователно и в двата случая в обхвата на „фигурата“ се натъкваме на реторически термини, организиращи се на синтактична основа. Може ли да смятаме тогава за мотивирано използването на една реторическа категория по отношение на онзи процес на разбиране, който може да се приеме безспорно за *семантично* придвижване и който означава ту изключително, ту отстъпително синтактични явления? Не е лесно. Обаче с едно просто терминологично движение лесно може да стигнем до следната конструкция: *тропите* на разбирането. Използването на думата „троп“, разбира се, е оспоримо, понеже (с оглед на тропната същност на езика и речта) трябва да имаме предвид историята на термина, тоест темпорално функциониращите му значения, особено с оглед на унгарското му „съответствие“: словесен образ. „Словесният образ“ препраща към онова семиотично отношение, когато словото, тоест езиковата „равнина“ се свързва с нещо образно, визуално. Последното може да бъде ментално съдържание („образа“ на нещото в съзнанието), обаче в един силно референциален прочит образът може да бъде самата гледка, тоест нещото. В двойката вербалност–визуалност се появява така често цитираното преливане на равнищата на съзерцанието и мисълта, нещо което се реализира най-вече в значителна част от метафорите, обаче метафоричното функциониране изобщо не може да го стесним до това, и в този случай дори не сме взели предвид другите случаи на тропите.

Имайки предвид промените на дискурса на последните няколко десетилетия, може да се постави и терминологичният въпрос дали разбирането или тълкуването описва явлението на интерпретацията. Ако вземем под внимание не само постструктуралистките схващания, а и например поуките на рецептивната теория, тогава интерпретацията изглежда като нещо, което може да бъде описано по-скоро с думите движение, промяна, изменение, незавършеност, множество, отколкото с означаемите постоянство, непромененост, цялост и завършеност. „Разбирането“ (megértés) – особено с лексемата на унгарската представка, подсказваща завършеност – разглежда интерпретацията като изследователска дейност, която щом намери предмета на изследването си (значението,

² Roland Barthes. A régi retorika. = In: Az Irodalom elméleti III. Pécs, 1997, p. 160.

смисъла, съобщението и т. н.), така си приключва, тоест завършва. „Тълкуването“ (értelmezés) обаче обозначава дейност, свързана със смисъла (értelem), със значението, но в него откриваме препратка към завършеност на дейността. Така – като обобщение – ще направим предложение в противовес на използването на термина „фигури на разбирането“ ние сме за дискурсивна употреба на „тропи на тълкуването“.

Както можем да прочетем на други места почти програмно³ – употребата на конструкциите „фигури на разбирането/тропи на тълкуването“ функционира, от една страна, срещу текстовата иманентност, а от друга – в посока на подпомагане на интерпретативните стратегии. От една страна – „съобщават“, че фигурите/тропите тогава и само тогава работят като фигури/тропи (тоест предизвикват/пораждат промяна в значението), ако са в процес на четене, ако тълкувателят установи интенционална връзка с тях. Но става въпрос за нещо повече. „Фигурите на разбирането“/„тропите на тълкуването“ обръщат внимание, че интерпретацията (разбиране/тълкуване/четене) работи край стратегии, чиято структура е идентична със семантичната структура на фигурите/тропите или поне ги уподобява. В съответствие с това може да говорим за метафорично, метонимично, иронично, синекдотично и т. н. тълкуване. Разбира се, тук трябва да отбележим (препращайки към по-горе казаното), че полисиндетонни или аферетични (тоест „фигуративни“) тълкувателни стратегии са особено трудно мислими. Тази бележка излага аргументи за това, че си заслужава да говорим по-скоро за тропи на тълкуването, отколкото за фигури.

Доколкото започваме да мислим в рамките на интерпретативно-теоретичен проект, който смята интерпретацията за тропичен процес, тогава – в противовес на твърденията на Роланд Барт, формуирани в *Старата реторика* (обобщавайки ще заявим, че *реториката е мъртва*⁴) – и като използваме заглавието на книгата на Пол Рикьор⁵, ще се ангажираме с *живата реторика*, или с живостта на реториката. Живата реторика означава и възкресяването на старите реторика в херменевтичен смисъл, но означава и поддържането на реторическата номенклатура на средствата в непрекъснат режим на работа (на живо). Живата реторика освен че (из)ползва, тоест поддържа в режим на реч не само дефинитивната номенклатура на старата (мъртва) реторика, както и нейните студени таксономични системи, непрекъснато държи сметка за времевостта на дефинирането и категоризирането и с подвластността им на времето (респ. на функционирането, на тълкуването). Невъзможно е да вземем участие в каквото и да е (дори и жив) риторичен дискурс, ако нямаме знания за категориалните и дефинитивни места на термините (а само тогава бихме могли да отговорим на нормата на живостта), ако смятаме категориалните и дефинитивни граници за проходими и в проходимостта им ги запазваме.

³ **Kulcsár Szabó Ernő.** A személyiségkonstrukció alakzatai a Tücsökzenében avagy egy antihumanista olvasat esélyei. = In: Az olvasás lehetőségei. Budapest, 1997, p. 104.

⁴ **Roland Barthes.** Op. cit., p. 111.

⁵ **Paul Ricœur.** La métaphore vive. P., Édition du Seuil.

За тропологията на научния дискурс: диалогичното функциониране на реториката

Метафората е много по-издръжлива от фактите...⁶

Пол де Ман

Студиите на Золтан Каньо (в списание „Хеликон“) и на Пол де Ман (*Семиология и реторика* в „Diakritics“) излизат в една и съща година. И двете разработки прилагат предписанията на езиковия обрат в хуманитарното мислене, но Пол де Ман – в противовес на сякаш засилващата се референциална тълкувателна практика и като интерпретира формалистичната и иманентна литературна критика – достига между другото и до следното: как винаги готовата за субверзия граматика, противник на реториката, деконструира последната. Противно на съвременната немска литературна теория, която „се опитва да изведе категориите на литературния род от категориите на екзистенциалната философия и феноменология“⁷, Золтан Каньо се опитва да създаде една езиково-семиологично обоснована теория на жанровете.

Да прочетем, надграждайки, текста на Каньо, текста на Де Ман и четящия текста на Каньо текст на Де Ман: „*Най-очевидната особеност на съвременната литературна семиология ... е, че използват ... граматическите структури едновременно с реторически ... смятат, че граматиката и реториката работят в свършен континуитет и без каквито и затруднения, се приплъзват от граматичните структури към реторичните.*“ (к. а. Ф. О.)⁸ Така възниква следният въпрос: „По какъв начин в текста на Каньо се тематизира системата от отношения между реториката и граматиката: като безпроблемен континуитет или субверсивна игра?“

Золтан Каньо извършва опит за класификация, основаващ се на семиотиката: опитва се да замени „констатациите на теорията на жанровете, базиращи се на интуицията, с интересубективно проверими твърдения, базиращи се на една научна система“⁹. В тази статия можем да видим една негова по-късна критика на структурализма, осъществена от прагмалингвистични позиции в труда му *Разказ и комуникация* (1982). Според Каньо както по отношение на литературността на даден текст, така и на жанровата му принадлежност нямаме възможност единствено „въз основата на реторични или поетични особености“¹⁰ да заемем позиция по иманентен начин, с дефиниционния ни алгоритъм трябва да проверим и прагматичните определения на комуникацията. Какво означава в проекта на Каньо активизирането на номенклатурата на средств-

⁶ Paul de Man. *Semiotics and Rhetoric*. – In: *Allegories of riding*, p. 15.

⁷ Kányó Zoltán. *Beszéd, műnem, műfaj*. – In: *Szemiotika es irodalomtudomány*. JATE Kiado Szeged, 1990, p. 230.

⁸ Paul de Man. *Semiotics and Rhetoric*. – In: *Allegories of riding*, p. 6.

⁹ Kányó Zoltán. *Op. cit.*, p. 245.

¹⁰ *Ibid.*, p. 231.

вата на прагматиката? И в каква връзка могат да бъдат поставени програмата и осъществяването ѝ?

Концепцията му, свързана с теорията на жанровете, се основава на онова литературнотеоретично допускане, чийто произход може да намерим при формалистите, според което „литературата всъщност е една вторична семиотична система, която се основава на първичната система на езика, обаче се гради на закономерности, които първичната система не съдържа.“¹¹ Разликата между двете системи е от езиково естество: литературното и нелитературното се различават едно от друго в процеса на *текстуализиране*, респективно този механизъм възпроизвежда и жанровите различия. „Не е трудно да разберем, че въз основа на езиковите моменти на текстуализирането наричаме едно литературно-художествено произведение лирическо, епическо и така нататък.“¹² До какъв резултат води предпочитаната и често използвана от Золтан Каньо понятийна експликация? От друга страна: какви импликации съдържа употребата на „текстуализирането“? „...На първо място ... жанровете се отличават по отношение на езиковата си материя, по-точно в различния характер на дълбинните структури на текста.“¹³ Към един текст могат да бъдат приложени повече от една дълбинна структура и обратното: „дълбинната структура на абстрактната езикова система (*linguae*), за която се предполага в генеративната и трансформационна граматика, че е единна, по време на създаването на текста може да се артикулира по различни начини.“¹⁴ Една и съща дълбинна структура може да интерпретираме по различни, тоест разновидности начини. Тук се хвърля светлина върху поливалентния характер на интерпретации, скрити в слепите петна на структуралистите. С оразличаването на дълбинна и повърхностна структура Золтан Каньо открива прагматичен път, по който – като се движи – стига до основите, оттук и до жанровата класификация на литературните творби, които открива в дълбинните „логически структури, които са по-абстрактни от граматическите“¹⁵: в прагматичната означеност или неозначеност на логическите аргументи, и в прагматическите отношения, изразяващи се в глагола, в логическите взаимовръзки между личното местоимение и глаголната връзка, работещи като егоцентрични партикули. Моделът относно представата за теорията на жанровете, формулиран в *Дискурс, литературни родове и видове*, съдържа в себе си три йерархично подредени равнища:

1. равнището на текстуализираното: граматичната структура, осъществяваща се на повърхността;
2. равнище на онова, което ще бъде текстуализирано: логическата (дълбинна) структура;
3. и дълбинната граматическа структура, която посредничи между тези две равнища.

¹¹ Ibid., 230–231.

¹² Ibid., p. 231.

¹³ Ibid., p. 232.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid., p. 234.

Логическата и граматическата дълбинни структури могат да са съотносими, извършването на трансформациите между двете равнища не е придружено с епистемологични загуби: логическите и граматически структури могат да са корелативни. На равнището на граматиката обаче, елементите, намиращи се в повърхностната и дълбинна структура – тъкмо поради прагматическата фиксираност на езика – не са съотносими едно с друго едно към едно, техните трансформации произвеждат загуби. Какъв е гносеологическият статус на тази трансформационна загуба и в следствие на това литературно-теоретичната му значимост, която същевременно е и литературно-историческа? Онова, което по време на прагматическото функциониране интерпретаторът на литературата губи при литературната интерпретация, може ли да бъде възвърнато чрез научни методи от учения литератор, от професионалния интерпретатор? В модела на Золтан Каньо прагматичният анализ, разкриването на прагматичните фактори са способни да преодолеят трансформационната загуба на езиковото движение между повърхностната и дълбинна структура. Просто става дума за това, че онова, което ползващият езика губи по време на активизирането на лингвистичните структури на равнището на предметния език, е възстановимо на метаезиково равнище с прагматичен анализ посредством научната преценка. Онова, което читателят лаяк по време на обработката на текста не забелязва, прагматичните изследвания правят видими в лабораторията на науката. Прагматичният модел на Золтан Каньо прекратява отвореността на семантичното движение в прагматичния анализ, закривайки по този начин разрешеното поливалентно движение на означаемите на метаравнището, самото поле на литературната интерпретация.

Струва ми се, че гносеологическият статут на тази граматическа трансформационна загуба е решаващ – подобно на многобройните опити на изследвателя да преодолее епистемата на късния структурализъм – за оставането на литературната и основаваща се на граматиката теория на Золтан Каньо в рамките на картезианската епистемология. Прагматиката на Каньо е *квазипрагматика*: тезисно контекстуална литературна теория, която не предизвиква непосредствено интертекстуален пробив – една монологична интерпретационна теория.

Текстът на Де Ман прочита основния термин на студията на Каньо: „текстуализирането“ като трансформация на (граматическата) дълбинна структура в (граматическа) повърхностна структура; така (граматическата) повърхностна структура съответства на (Демановата) реторика, а (граматическата) дълбинна структура на (Демановата) граматика. Дали безпроблемен континуитет или подривна игра пише общото поле на дълбинната и повърхностна структура, на граматиката и реториката? Както вече видяхме, напрежението и възбудата от трансформационната загуба, постоянно произвеждаща се в разликата между повърхностна и дълбинна структура, се изтрива в метапрагматичното равнище, научното изследване прекратява разликите на четенето. Тук конституиращите се прочити на Каньо и Де Ман търсят отговор на въпроса, дали е пол-

зотворно и ако е, доколко е ползотворно, начинанието да запазим на-прежението между граматиката и реториката? Какво прави реториката? Или реторичността?

Жилавостта на тезата за девиацията причинява една от основните дилеми на реториката и това вероятно и ние не можем да пренебрегнем. Добре се крепи онази реторична и основаваща се на нея литературнотеоретична традиция, според която обяснението за поетичния/литературен език трябва да бъде търсено в отликите от нормите на не-литературния език. На този възглед се противопоставят главно онези, които не признават хомогенността на езика, които смятат, че естествените езици функционират в многообразието си, в собствените си езикови игри. Няма една норма, има норми. Статията на Золтан Каньо *Стил и конотация* също си служи с аргументи: „Съвсем сигурно е, че тук не става дума за това, че поетът не удовлетворява известни норми, а точно за обратното, че променя оригиналните правила – било по отношение на условията на прилагането им, или на областите на приложението им, или на съдържанието им.“¹⁶

От тази гледна точка един автор от миналия век, повлиял значително реториката на XX век, Фридрих Ницше, прекрачва твърдението за хетерогенността на езиците, макар да изглежда, че в реториката си той изтрива тъкмо разликите между тропическите и не-тропически регистри на езика: „сам по себе си и поначало, що се отнася до значението си, обаче всяка дума е троп.“¹⁷ Или: „Въобще не съществува не-реторичната „естественост“ на езика, за която апелираме: самият език е резултат от съвсем ясни реторически хватки.“¹⁸ Всичко това се гради на следното: разбирането, че никога не се докосваме до нещата, а само до дразнения – е подчинено на синекдохични операции: схваща се само някое свойство на нещото вместо нещото като цяло¹⁹.

В една друга своя творба (*Реторика на тропите*) Пол де Ман, четейки *Воля за истината*, ни обръща внимание на суплементарността, явяваща се в мисленето на Ницше. Суплементарната логика следва от феноменализма на съзнанието: „менталните събития като спомнянето или чувството описваме с понятия, добити от опита, свързан с явленията на света, каквито са възприятието, тълкуването на пространствени структури...“²⁰ Обръща се редът на външно/вътрешно и на причина/следствие: „онова, което смятаме за следствие, може да изглежда, сякаш функционира“²¹. Пол де Ман в едно свое изследване за Ницше²² нарича това отношение металептично преобръщане „на преди това“ и „след това“. Онова, което по отношение на функционирането на възприятието в *Реторика на тропи-*

¹⁶ Kanyó Zoltán. Op. cit., p. 221.

¹⁷ Friedrich Nietzsche. Rhetorika. = In: Az Irodalom elmeletei IV. Pecs, 1997, p. 22.

¹⁸ Ibid., p. 21.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Paul de Man. Rhetoric of Tropes (Nietzsche). = In: Allegories of reading, p. 107.

²¹ Ibid.

²² Paul de Man. Rhetoric of persuasion (Nietzsche). = In: Allegories of reading, 119–131.

те е синекдоха (вместо нещото като цяло е налице един негов признак), в *Реторика на убеждаването* е метонимия. В последния случай метонимията не е реторична категория, тоест не е троп, а епистемологично понятие: означава *случайността* на създаването на метонимията. Доколкото синекдохата и метонимията оразличаваме въз основа на това, че описваме конструкцията на синекдохата със закономерното, а на метонимията със случайното, тогава как може да бъде разрешена парадоксалността (синхронното съществуване на случайността и закономерността) на възприятието, едновременно синекдохично и метонимично?

Да допуснем, че между нещото и някои (всичките му) качества има закономерна (вътрешно семантична) връзка (щом свойствата на нещото закономерно принадлежат към него или поне считаме за закономерно, че има свойства). Случайност е обаче, защо измежду всичките му качества избираме точно това (тоест не всичките), защо тъкмо това свойство отличаваме по време на перцепцията. Предимно случайният характер на възприятието в процеса на образуването на понятието израства – посредством метафорични операции – в закономерност, случайното чувство става закономерно понятие, легитимира се, превръщайки се в епистема; следователно създаваме понятията си с металептични операции, тоест тропологично. В този смисъл може да каже Ницше, че всяка дума е троп, по-точно (както можем да го прочетем в *За истината и лъжата в извънморален смисъл*²³): всяка дума „първоначално“ (тоест когато възниква) е (била) троп, обаче по време на употребата в езика троповият характер на думата се забравя и, както изпъкналостите на повърхнината на монета, се изтрива²⁴.

Какви последствия крие в себе си универсалната тропология на Ницше? Преди всичко извършва собствената си деконструкция: тропологичният прочит на „*Всяка дума е троп*“ – в резултат на постоянното тропологично, тоест семантично движение, отместване, приплъзване едно в друго на значенията – освен че твърди: всяка дума е троп, твърди също така, че „*Не всяка дума е троп*“²⁵. Вместо да пуснем на свобода очевидно безкрайната логическа игра на тропологичното движение, обръщам внимание на *принципната* всеобщност на универсалността на универсал-

²³ Friedrich Nietzsche. A nem-moralisan fölfogott igazságáról es hazugságáról. — In: Athenaeum I, 1992.

²⁴ Jacques Derrida. A fehér mitológia. A metafora a filozófiaí szövegben. — In: Az Irodalom elméleti V, Pecs, 1997, 5—102.

²⁵ Да си помислим за добре известния парадокс за жителите на о-в Крит (всеки жител на Крит лъже, казал един жител на Крит) доколкото „всяка дума е троп“, то тогава всяка дума на това твърдение е троп (дори, ако – не съсвсем немотивирано – под дума разбираме изречение/твърдение, то тогава и „Всяка дума е троп“ е тропологично твърдение), т. е. има едно „буквално значение“ и едно различаващо се от него, друго значение, което не може да бъде идентично с така нареченото „буквално“. И понеже изречението ни съдържа универсален квантор („всяка“), така всяко помръдване от „буквалното“ към едно друго подлага под съмнение универсалността на квантора: сякаш „изречението губи собствената си почва“. Може ли да се използват тропологически универсални квантори, така че да не правим невалидни с това универсалността им?

ния квантор „всичко“, тоест на това, че не всяка дума е троп, обаче всяка дума е *била* троп и принципно по всяко време *може* да стане. Тази универсалност, тоест принципна логическа възможност, която показва темпоралността на всяка дума, има две (макар може би все пак да е една) много силна импликация: от една страна, твърди, че всяка дума е функционирала като троп, следователно може да се издири и активизира някогашната тропология, от друга страна, по всяко време може да започне да функционира като троп, тоест всяко нещо може да бъде прочетено като троп. Ще потвърдя изречението на Де Ман, променяйки го. В *Семниология и риторика* пише: „Деконструкцията не е нещо, което ние прибавяме към текста, а поначало тя изгражда самия текст.“²⁶ Мисля, че е трудно защитимо твърдението, че деконструкцията *поначало изгражда* самия текст (тогава всеки текст би се деконструирал), по-скоро ще кажа, че текстът поначало прави възможна деконструкцията, тоест не я забранява. Проектът ни се променя. Не това е въпросът – да ограничим семантичната игра на четенето на литература в научния дискурс, да го възпрепятстваме, възспрем. Трябва да се изправим очи в очи с факта, че и научният дискурс поначало е тропологичен, че научните ни работи са пълни с потенциални метафори, синекдохи, металепси, че и изследванията ни могат да бъдат прочетени параномастично, че и научното описание на един научен опит може да бъде алегория, че научните ни знания за света в по-добрия случай са негови синекдохи, в по-лошия негови метонимии и т. н. Демановите разсъждения утвърждават литературнотеоретична практика, която освобождава тропологията на (литературно) научните текстове, която не вярва дори и в семантичната фиксираност на научния дискурс, която счита и науката за постоянна игра на означаемите. С каква цел? За какво може да ни послужи, ако тропологично „отместим“ научните си познания, докъде би довело, ако докторските дисертации почнат да дисеминират?

Не знам. Да направим опит. В студията на Золтан Каньо *Дискурс, литературен вид и род* се намира следното изречение: „понеже всяко изречение разполага с аргумент...“²⁷ Вероятно всички ние разбираме това изречение така: всяко изречение има подлог, за който може да твърдим нещо. Буквално това означава, че твърденията ни винаги говорят поне за едно нещо. Това изречение ще приведем в движение на тропите чрез изотопния пробив между аргумента и изречението или чрез категориалната разлика. Понеже „аргументът“ е логическа категория, а изречението граматическа²⁸. В един категорически чист език, който буквалността се опитва – в края на краищата неуспешно – да поддържа, едно изречение не може да разполага с аргумент, подлогът е част от изречението като граматическа категория, а твърдението от аргумента като

²⁶ Paul de Man. *Semiotics and Rhetoric*. – In: *Allegories of riding*, p. 17.

²⁷ Kanyó Zoltán. *Op. cit.*, p. 237.

²⁸ Аргументът препраща към логиката на използването на доводи, а изречението – към перформативността на изречението.

логическа. В нашия случай логическият аргумент е на мястото на граматическия подлог: аргументът е синекдоха на подлога. Според буквалността изречението – посредством системата от правила на синтаксиса – граматически разполага с „подлог“: обозначава мястото му в рамките на изречението („диспонира го“). Така се обръща семиотичната йерархия на студията на Каньо: логиката синекдохично бива подчинена на граматиката. Прочитът чрез тропите едновременно активизира стратегиите на буквалността и тропологията: едновременно държи в движение (или поне „в запас“) повече значения.

Тук перформираният синекдохичен прочит съвсем не унищожава буквалността, по-скоро си *служ*и с нея: предупреждава ни, че йерархията между логика и граматика е крехка. И двете могат да дават една на друга разпореждания, придвижването им не е еднопосочно, връзката им е взаимна. Тази тропология подрива структуралистката конструкция на студията на Каньо: релативизира връзката между граматика и логика и същевременно прави невалидна привилегироваността на метапрагматичната позиция. Демановият текст пренаписва в модела на Каньо монологичното отношение на граматиката и реториката в диалогично. Следващата част на статията ни продължава да проблематизира така предложената ни диалогична връзка, поставайки – между другото – в тропологично движение теоретичните работи на Де Ман.

Тропология на литературата: Обиталището на параномазията

Всеки въпрос, който е насочен към реторичния начин на функциониране на литературния текст, е също реторичен въпрос, който не знае *дори дали действително пита*.²⁹

Пол де Ман

Студията на Де Ман *Семиология и реторика* – като допуска различието между граматика и реторика – въвежда две понятия с терминологична стойност: реторизиране на граматиката и граматизиране на реториката. Невъзможността да вземем решение и произтичащото от това невежество организира по следните начини реторизацията на граматиката: или не можем да решим с помощта на граматични и други езикови средства кое от буквалното или тропологично значение е доминиращо (случая на Арчи Бункер с връзките за обувки)³⁰, или пък единият (тропологически) прочит напълно може да бъде подкопан или деконструиран от другия (буквалния) прочит³¹.

Другият реторичен начин на функциониране в процеса на граматизацията на реториката гласи: „...имаме си работа не с граматическа структура, която едновременно функционира и реторически [както в случая с

²⁹ Paul de Man. *Semiotics and Rhetoric*. – In: *Allegories of riding*, p. 19.

³⁰ *Ibid.*, p. 10.

³¹ *Ibid.*, 10–12.

реторизацията на граматиката], а с изображението или драматизацията на една реторична структура посредством опита на един субект...“³² В цитата от Пруст, използван като пример, граматизацията на реториката се извършва по следния начин: „текста счита метафората за „правилната“ литературна фигура, по-късно обаче все пак гради с помощта на фигурата на метонимията, епистемологично несъвместима с нея.“³³ Докато примерът за реторизацията на граматиката кара да играят (да се изиграват) два прочита (естествено реторичният начин на функциониране не може да се спре при съиграването на два прочита), то граматизацията на реториката дава начало на безкрайната игра на означаващите, и чете фигурите една друга: метонимията тропизира метафората, към метонимическата конструкция на изречението принадлежи разказвач, който се намира в метафорична връзка с конструкцията на изречението, което той изгражда, впоследствие и тази метафора-субект е подложена на реторичната деконструкция на психолингвистиката³⁴. Ако считаме движението на метафората-метонимията (предположено като безкрайно, чрез което те взаимно се изличават) за семантичните задявки на два *тропа*, то тогава по какъв начин реториката се задвижва чрез граматиката? Това е възможно само по начина, използван от Барт за метонимията³⁵, или от Де Ман за синекдохата в *Реториката на тропите* или за метонимията в *Реториката на убеждаването*: като епистемологично понятие, тоест метонимията в този контекст обозначава граматическото (пространствено) съприкосновение, синтактичната организация на текста. Така действително, поначало и винаги всеки троп е подложен на въздействието на системата от норми на граматиката, понеже тропология може да възникне само граматично, тъй като очевидно и тя е от езиково естество. Тропите винаги могат да се впишат обратно чрез граматиката, понеже граматиката поддържа жива реториката. С това можем да допишем дописаното изречение на Ницше („Всяка дума *е била* троп и принципно по всяко време *може* отново да стане“) по следния начин: „Можем да превърнем всеки троп в дума и по всяко време, тоест можем да го деконструираме чрез граматиката.“

Според прочита на *Алегориите на четенето* тропологичното движение е двупосочно: четем граматиката ту откъм реториката, ту тъкмо обратното: реториката откъм граматиката. Граматиката и реториката взаимно се предполагат и преходът между двете съвсем не е безпроблемен, понеже четенето им на една друга винаги съдържа деконструктивен момент: те взаимно се субвертират. Това безкрайно субверсивно движение обаче не унищожава значенията, а постоянно ги произвежда и кара да играят. Тропологичният прочит по-долу – използвайки реторичните

³² Ibid., p. 13.

³³ Ibid., p. 18.

³⁴ Ibid., 18–19.

³⁵ Логиката на текста не е всеобхватна (не иска да определя „какво значи творбата“, а е метонимична; и движението на асоциации, свързвания и препратки е придружено от освобождаването на символни енергии). Roland Barthes. A mutot a szöveg felé. Pompeji, 1991/3, 92–93.

възможности на най-подривния троп, на параномазията – не само извършва деконструкцията на едно канонично унгарско стихотворение, но прочита в Демановата система собствените си хипотези, като така елиминира ригидното разделяне на предметно и метаравнище.

Историята на въздействието на едно репрезентативно стихотворение на унгарската лирика от XX век – *Съзнание*³⁶ от Атила Йожеф – постоянно показва, че тази стихотворна творба е пълна с напрежения, с противоречия, гласът ѝ е спореш, конструкцията антиномична. Рецепцията – почти без изключение – се опитва да прекрати тази хетерогенност на текста, изработвайки някакво единство. Диалектично-синтетичните методи на марксисткия хоризонт виждат осъществяването на това в „разширилия се и всичко обхванал Аз на поета“³⁷; според гледната точка на биографския метод и историята на идеите родството на проблемите, занимаващи поета, създава между отделните стихотворения „вътрешното, органично, но не логическо или архитектурно единство“³⁸; регистърът на есето³⁹ с мистично въззрение, активизиращо и биографични данни, примирява противоречията в трансценденция. Тези хомогенизиращи стремежи – доколкото историколитературната (влизаща всеки момент в дискурса) конструкция е жизнеспособна – удържат конкретното стихотворение и поетичното творчество на автора (доколкото *Съзнание* може да се реализира като партикуларизираща синекдоха на творчеството на Атила Йожеф) в рамките на класическата модерност. Първо, хоризонтът на рецептивната естетика прави опит да впише *Съзнание* в късната модерност, по-точно: да положи стихотворението на прага на класическата и късна модерност⁴⁰. Битието-на-прага се конституира от аргументите на схващането за субект на стихотворението: „...така модерният субект се отказва от идентитета си, разбира се като „богоподобие“, че на мястото му всичко на всичко резигнираното(?) приемане на двойния себеидентитет препраща към неразрешимата отвореност на ситуираността: „Така прелитат във вечната нощ осветените прозорци и аз стоя в светлината на купетата, аз се облягам и слушам.“ (букв. превод)⁴¹

³⁶ **József Attila.** Eszmelet. — In: Stoll Bela. József Attila Minden verse es versforditása. Budapest, 1983, 362—365.

³⁷ **Szabolcsi Miklos.** A verselemzés kérdeseihez. József Attila: Eszmélet. Budapest, 1968, p. 59.

³⁸ **Tverdota Gyorgy.** Eszmélet. — In: Ihlet es eszmélet. József Attila a teremtő gondolkodás költője. Budapest, 1987, p. 331.

³⁹ „Атила Йожеф, един от най-дефинитивните поети на световната литература, ни кара да осъзнаем: истински съществените гранични линии не разделят, а издигат в трансцендентното противоречията: в онзи световен ред, където не мислим с категориите на недвусмисленото значение.“ **Zsuzsa Beney.** *Az Eszmélet* liraja. — In: József Attila-tanulmányok. Budapest, 1989, p. 118.

⁴⁰ „В историята на модерната унгарска поезия следователно *Съзнание* безусловно заема гранично място: дава недвусмислено късномодерен отговор на един въпрос, тълкуващ битието, който произхожда от класическо-модерния хоризонт...“ **Kulcsár Szabó Ernő.** *Költészet es dialogues.* — In: *A megertes alakzatai.* Debrecen, 1998, p. 41.

⁴¹ Вж. и бълг. превод на Нино Николов „Съзнание“. — В: Без люлка и гроб. С., 1966. — Бел. ред.

Ключов термин на интерпретацията е „двойната себеидентичност“, раздвояването на аза. Интерпретацията наистина се опитва по-късно да въплъти в стихотворението мултиплицираното аз („ре-рефлектиран субект“⁴²), обаче хоризонтът на рецептивната естетика не позволява да се видят онези тропологични възможности на текста, които могат да ни дадат аргументи за многократното умножаване на субекта. Тоест: езикът на рецептивната естетика – вместо обявения тропологичен прочит („Фигурите на разбирането“) – тематично борави с източника на горния цитат (XII част от цикъла). Тематично, понеже интерпретаторът *вижда* лирически субект, вписан в стихотворението, вместо да чете (съгласно тропите). И *гледната* точка на стихотворението спрямо купетата на вагоните е външна: „*Живея край железен път. Оттук минават много влакове и ги поглеждам от време на време, как се носят светналите прозорци в третияция влакнест мрак*“ (букв. превод)⁴³.

Лирическият субект гледа отвън себе си, как стои в светлината на купетата, конструкцията на мултиплицираното „аз“, основаваща се на отражението, се разколебава, особено като прочетем плътно и ситуацията на *слушателя*: може да смятаме за вероятно, че прозорецът на влака заради облягането е дръпнат надолу, а лирическият герой едва ли се вижда в него.

Но ако – вместо/освен тематичната, основана на гледката стратегия на четене – активизираме тропологичните енергии на стихотворението, то тогава с парономастични⁴⁴ операции можем да постигнем следното: гледаният отвън „аз“ „отвътре да може да види“ вътре слушащото „аз“. Лирическият герой живее покрай железен път, „*живея*“ присъства парономастично и в думата „прозорци“, така че лирическият герой – който същевременно е и герой на стихотворението си – може да счита за свое жилище и мястото покрай железния път, и купето: едновременно живее вън и вътре⁴⁵.

⁴² Kulcsár Szabó Ernő. Op. cit., p. 41.

⁴³ József Attila. Op. cit., p. 365.

⁴⁴ Szabó G. Zoltán–Szörenyi László. Kis magyar retorika. Bevezetés az irodalmi retorikába. Budapest, 1988, p. 138.

⁴⁵ Прозорецът *живее* ли? Или живее ли някой в прозореца? В прозореца на влака може ли да живее поетът? Онова, което законите на реалния живот не извършват, защото не могат да го извършат, го извършва езикът, и не тематично, а реторично: парономастично поселва поета в позореца на влака. Парономазията – самата тя фигура, следователно синтактическа девиация, метатансис – метаплазмично възниква, тоест с плазмите на отнемане, детрактивно: с операцията на афереза (изпускане на член в началото на лексикалната единица), и със стратегията на апокопата (изпускане на член в края на лексикалната единица). От lakom апокопично възниква lak (figura etimologica), а от ablakok едновременно афеторично и апокопично отнемане; така получаваме lak, но това lak семантично не е lak на lakom, понеже отношението им е омонимно (не произхождат от един семантичен корен), обаче парономазията пренаписва това отношение, и поселва lak на lakom в ablak. Така парономазията извършва семантичната реабилитация на плазмите, досега подценявани и от мен: показва релеванцията при производството на значение. Макар да сме знаели/знаем/зная, че и най-малките семантични промени пораждат (поне по принцип) изменения.

Тук граматизацията на реториката има възможност да влезе в действие: „(имаме работа) с изображението или драматизацията на една реторична структура посредством опита на един субект.“⁴⁶ Във визуалния опит на субекта се явява една метафора – „носят се светнали прозорци“ е репрезентация на предикативната метафора: олицетворение. Тази метафора (чрез признака си „светлина“) метонимически, тоест граматически се свързва с деня като период от деня, и със света, със светлината и хелио-тропно възкресява пред нас картезианската онто-теология: „Декарт вписва веригата от аргументи в кръга на естествената светлина, която идва от Бог и се връща при него.“⁴⁷ Тази метафора (чрез компонента си „носят се“, унг. *szállnak*) параномастично с помощта на една друга метафора („от случайните нишки“ (унг. *szál*) на тъкачния стан на миналото изтъквава закон“)⁴⁸ влиза в тропологична връзка със закона, с законотворчеството, с писмото. Семантичната итерация на „носят се светнали прозорци“ и „осветените дни“ конотира божествения закон, Писанието, а метафората на Писанието бива отместено от един друг троп, от иронията и отново в драматична ситуация: „и видях, тъканта на закона, все се различва някъде“⁴⁹. Субектът обаче не драматизира единствено метафорите на онто-теологията, а и самия себе си: „аз стоя в светлината на всяко купе“⁵⁰: към пространствената метонимия се съотнася неподвижността на субекта, (относителната) стабилност на удвоеното аз, тази връзка изличава параномазията на „száll“ и „áll“: движението на параномазията постоянно изважда от покой удвоеното късномодерно аз, умножава го (или ако по ни харесва – мултиплицира), а пространствената фиксираност на „áll“ и пространствената универсалност на „minden fülke-fény“ (светлината на всяко купе) чрез онези движения на „száll“, които постоянно ги изваждат от покой, стават темпорални: във вечно актуалната светлина на купетата „азът“ винаги присъства, пренася се от една позиция на субекта на друга, така действието на параномазията измества от относителната му фиксираност късномодерния субект и привежда в движение постмодерното аз.

Тропологичният прочит на *Съзнание* не само държи в постоянно движение това репрезентативно стихотворение на Атила Йожеф, но изтрива и Демановата система. *Семиология и тропология* смята тропологичните движения за двупосочни: или реториката подкопава граматиката, или обратното: граматиката – реториката. Тропологичният прочит на *Съзнание* привежда аргументи, че подривните движения могат да се задвижат и *между тропи*. Например срещали сме параномазия,

⁴⁶ Paul de Man. *Semiology and Rhetoric*. – In: *Allegories of riding*, p. 13. „...the representation, the dramatization, in terms of the experience of a subject, of a rhetorical structure...“

⁴⁷ Jacques Derrida. *A fehér mitológia*. – In: *Az irodalom elméleti*. Pecs, 1997, p. 95.

⁴⁸ József Attila. *Op. cit.*, p. 363.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ *Ibid.*, p. 365.

която действа между метафорите и ги свързва, и често се случва иронията да изтрие метафората, да произведе негативната тотализация в противовес на нейната тотализация. Тропологията съвсем не действа така механично, както показва *Семиология и риторика: граматика/риторика/граматика/риторика* и така нататък до безкрай, а реторичната субверзия непосредствено може да деконструира тропи, тоест при тропологичния прочит настъпва реторизирането на реториката. Дори можем да говорим за тропизирането на фигурите, или за фигурализирането на тропите.

Тропологичният прочит издига в сградата на деконструкцията късно-модерния, поставен на прага субект, привеждайки аргументи за това, че – поне класическите – творби могат да бъдат винаги деконструирани, да бъдат прочетени като постмодерни, така разколебават всеки наново четящ опит, изместват всяка литературноисторическа конструкция. Читенето наново само така прави възможно „привеждането“ на поетическата конструкция на канона в литературноисторическо движение, че с *времето* го изважда от там и го премества в един друг процес, в една друга литературноисторическа конструкция. Това преместване – прилагайки ницшеанските и Деманови предписания – по подобен начин действа тропно, но друга една студия ще проблематизира тропологията на литературноисторическата конструкция и на формирането на канона.

Превод от унгарски Николай Бойков